

ható 2 (C1202, 1224), *húdozik* — *huddózik* 8 (B219, G16, K1340, C254, F171, C1523, D 352, 360), *huddoztat* 1 (C1439), *húgyhatik* 4 (C101, 1571, 1334, L41), *hugyik* 3 (A645, D49, K1197), *hugyozik* 2 (A645, G202) esetben. A szavak hangalakjáról, írásmódjáról nem beszélünk, de az előfordulások számát, az igék szóalakját, szófajba való sorolását tekintve lényeges különbséget látunk a kimutatás és a való helyzet között.

Az *idem*, *ibidem* stb. módon az ugyanarra a betegségre vonatkozó receptekből a mutató következetesen kifuttatja a nem létező tárgyneveket, melyek az előttük álló receptben megvannak. Vajon helyeseltető-e ez az eljárás? Pl. a *marjulás* szó valójában a G152-ben olvasható csupán. De mivel a G153 recept az *ibidem*, a 154. pedig *item* utalással szintén azon betegség gyógyítására szolgáló javallatot tartalmaz, ezeket a számokat is előfordulási helyként tünteti fel. Ez az eset nyilvánvalóan ellentétben áll azzal a gyakorlattal, hogy máskor egyáltalán nem lajstromoz néhány szót, illetőleg

előfordulásukat nem említi a receptszámok között. Ennek az utóbbi esetnek a visszaja pl. hogy a *kana* szót (G62) a mutató egymásután háromszor tünteti fel: *kana*(?), *kana korpája*, *kana leve* szavak külön-külön való kifuttatásával. A szövegből világos, hogy ugyanarról a szóról van szó minden esetben, és félreérthetőség nélkül!

Heverője van (lónak) C1159 (valójában 1559!); *heverű* = *betegség*: H 236–237, 420, 430 olvasható egymásután a mutatóban. A H 236, 420, 430. számú javallatokban is „heverűye... heveruje... vagon” a lónak. Nem volt felesleges a szónak kétszeri felvétele?

Mindezen apró észrevételek, filológiai bogarászások ellenére el kell ismernünk Gál György teljesítményét. A mutató elkészítésével óriási munkát végzett. Roppant gazdag, új módszerrel készült szógyűjteményének hasznát veszik majd a kutatókban.

Varga Imre

LES LUMIÈRES EN POLOGNE ET EN HONGRIE

Volume publié par F. Bíró, L. Hopp, Z. Sinko. Budapest, Akadémiai Kiadó, 383 l.

Az elmúlt században a felvilágosodás-kutatások korábban soha nem tapasztalt módon és mértékben felvirágoztak. Új, nemzeti és nemzetközi kutatási központok létesültek, és új, addig elhanyagolt területeket vontak be a kutatásba. A kutatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a helyi vagy nemzeti sajátosságokra és az általános vagy nemzetközi összefüggésekre. S ez a hangsúlyeltolódás egyszerre és egymást feltételezve történt. Minél inkább hangsúlyozzák a helyi sajátosságokat, annál inkább kiemelik a nemzetközi összefüggéseket. S ez fordítva is érvényes. Minél inkább tanulmányozzák az általános, többé-kevésbé mindenütt érvényesülő tendenciákat, annál érzékenyebbek a helyi változatokra.

Magyar tudósok, hazai és nemzetközi keretben egyaránt, tevékenyen részt vettek az új típusú felvilágosodás-kutatások kialakításában. A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* című tanulmánykötet a Magyar

Tudományos Akadémia és a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézeteinek közös munkájaként jött létre; ami nem jelenti azt, hogy a szerzők csupán e két intézmény munkatársai közül kerültek volna ki. A szerkesztők a kötet előszavában hivatkoznak a mátrafüredi nemzetközi felvilágosodás kollokviumokra, ezek szelleme és eredményei tevékenyen hozzájárultak a kötet kialakításához. A szerkesztők úgyszintén megemlítik a Nemzetközi Tizennyolcadik Századi Társaságot és a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaságot, mint a nemzetközi összefogással készülő komparatista vállalkozások ösztönzőit és bátorítóit.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* huszonkét tanulmányának közös jellemzője a komparatista szemlélet. Ez több szinten és többféle módon, eltérő módszerrel érvényesül, tanúsítva a komparatista megközelítés, elemzés és érzékenység gazdagságát. Összehasonlító irodalomtudomány: állan-

dóan tágul és bővül, minden lehetséges dimenzióban terjeszkedő gyűjtőfogalom.

Hat dolgozat már tematikáját tekintve is komparatista. Ezek a következők: Zofia Sinko: *Le roman polonais à l'âge des Lumières dans le contexte européen*, Ewa Rządowska: *Discours sur la théorie des jardins en France et en Pologne dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, Szauder József: *Les problèmes du classicisme dans la littérature hongroise des Lumières*, Hopp Lajos: *L'interprétation hongroise de la littérature polonaise à l'époque des Lumières*, Király Nina: *Le répertoire des théâtres hongrois, polonais et russe à l'époque des Lumières*, Sziklay László: *Les genres poétiques en Europe centrale et orientale à l'époque de „réveil national”*.

A hat cím már önmagában is jelzi a szempontok gazdagságát. A tanulmányok az általános művészetelmélet, a stílus, a műfajfejlődés és műfajelmélet, a színház lényeges problémáit elemzik. Az adott tárgynak és feladatnak megfelelően a szerzők a hatásokat, párhuzamosságokat vagy a befogadás feltételeit és lehetőségeit elemzik. De sohasem mereven vagy kizárólagosan, Sziklay például e három szempontot változtatja.

E hat, cím szerint felsorolt tanulmány, nyilvánvalóan már pusztán tematikájánál fogva is komparatista írás. A többi — műfaját tekintve egyébként változatos tanulmány vagy esszé — elsősorban jellegénél fogva az.

Sötér István Csokonai portréját a XVIII. századi európai lírát háttérbe állítva rajzolja meg. Bíró Ferenc Bessenyei filozófiáját az európai filozófiai gondolkodás összefüggéseiben mutatja be. Wéber Antal a felvilágosodás korabeli magyar prózáról szólva a műfaj európai tapasztalatait is értelmezi. Mezei Márta a magyar felvilágosodás költészetelméletét az európai nézetekkel szembeállítja. Kókay György a magyar sajtót ismeretve rendszeresen utal a külföldi példákra.

Ez az immanens komparatiztika, mely inkább jellemzi a magyar, mint a lengyel szerzők tanulmányait, pedagógiai szempontból is fontos. Ez a francia nyelvű kötet — huszonkét önálló kutatáson alapuló tanulmány — elsősorban a nemzetközi tudományos közvéleménynek szól, noha a magyar olvasó is nagy haszonnal forgathatja, még akkor is, ha a magyar szerzők műveivel már korábban is megismerked-

hetett. A nemzetközi tudományos közvélemény pedig — ne legyenek illúzióink — se a XVIII. századi magyar, se a XVIII. századi lengyel irodalmat nem ismeri, még fordítások alapján sem. A fordítások száma pedig amúgy is elenyészően kevés, és ezek is nehezen hozzáférhetőek. A külföldi olvasó nem egyszer az alapvető vagy figyelemfelkeltő információkat ezekből a tanulmányokból szerzi. Tájékozódását megkönnyíti, érzékenységét növeli a tanulmányok immanens komparatiztikája. Jobban „érzi” például Kazinczyt, ha Szaudertől megtudja, hogy a magyar költő Goethét Winckelmann szemszögéből látta. Jobban „érti” Csokonait is, ha Sötérnél olvashatja, hogy a magyar költő kortársaival (pl. Chénier) ellentétben nem a görögöktől, hanem a rómaiaktól tanult, és az anakreoni dalok német közvetítéssel jutottak el hozzá.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* című kötet tudatosítja a magyar komparatiztika egyik sajátosságát. A lengyel és magyar szerzők tanulmányait egymás mellett olvasva derült ki, hogy a lengyelek, ha csak nem kimondottan összehasonlító dolgozatot írnak, a nemzetközi háttérre vagy a nemzetközi összefüggésekre kevés figyelmet fordítanak. A magyar tanulmányok jellemzője viszont az immanens komparatiztika. Bármilyen eltérések legyenek is Sötér portréfestészeté, Bíró analitikus elemzése és Szauder elméleti megközelítése között, rokonítja őket az immanens komparatiztika.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* nemcsak azért az összehasonlító irodalomtudomány rangos alkotása, mert egyes dolgozatai már pusztán tematikájuk, mások meg immanens szemléletük miatt komparatisták, hanem a kötet megszerkesztése, szerkezete miatt is. Ez a huszonkét magyar és lengyel szerzőt megszólaltató mű megkomponált kötet, ami ritkán mondható el hasonló — egyébként szintén fontos vállalkozásokról. A magyar tanulmányok zömét korábban nemcsak ismertem, hanem Bíró Ferenc, Mezei Márta és Szauder József dolgozataihoz saját kutatásaim során ismételtelen visszatértem. Most, ezek az írások, a kötet egészébe helyezve, némiképp módosultak. Miért? Mert a XVIII. századi lengyel költészetet és esztétikát bemutató tanulmányok után olvashattam újra őket. A kötet egyetlen tanulmánya sem ha-

sonlítja össze a XVIII. századi magyar és lengyel költészetet — de a megszerkesztett kötet az összehasonlítást elvégzi. Milyen jellemző, hogy külön — terjedelmes — tanulmány foglalkozhat Stanislas-Auguste korszakának alkalmi politikai költészetével. Kiderül, hogy az alkalmi politikai költészet hagyományai a középkorba nyúlnak vissza. Nem kevésbé tanulságos, hogy az 1760–70-es években két lengyel lap is közöl rendszeresen Horatius-fordításokat, és ezek sikerén felbuzdulva, rendszeresen mutatnak be antik szerzőket.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* a szembesítések könyve. Tanulmány olvasható a magyar színházról és a lengyel színházról, a magyar prózáról és a lengyel prózáról, a magyar politikai gondolkodásról és a lengyel politikai gondolkodásról. Van-nak hasonlóságok, de vannak különbségek is — és ez utóbbiak a tanulságosabbak. A lengyel felvilágosodás folyamatos hagyományra támaszkodhat, a magyar felvilágosodás saját hagyományát teremti meg. A XVIII. század a lengyel irodalom egyik fénykora, a magyar felvilágosodás a leendő fénykorok feltétele, noha már a magyar líra legnagyobb teljesítményei közé tartozik Csokonai és Berzsenyi költészete.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* azért lehet a szembesítések könyve, mert fontos és gazdag információk tárháza. Az első lengyel polgári dráma 1767-ben került színre, Voltaire egyik darabját (*Café ou l'Ecoisaise*) alkalmazta a lengyel viszonyokra a névtelen átdolgozó. Az első modern lengyel regénynek Krasicki 1776-ban megjelent *Nicilas Doswiadczynski* című prózai műve tekinthető. A költői szatírának és a költői panégyrikusnak a funkciója a XVI–II. századi Lengyelországban azonos, az egyik kritizálja, a másik dicsőíti az élő személyeket. Míg korábban csak elszigetelt és átmeneti kísérletek voltak megfigyelhetők, az 1720-as évektől kezdődően a lengyel sajtó folyamatos és gazdag fejlődése érzékelhető. A varsói sajtó a *Nowiny polskie* megalapítása nyomán (1729) virágzik fel. A varsói piarista nyomdát 1682-ben, a jezsuita nyomdát 1717-ben hozták létre. E két nyomda a XVIII. század első felében meghatározó szerepet játszik a lengyel fejlődésben.

A lengyel irodalom- és művelődéstörténet közismert tényei ezek, melyeket ezer

meg ezer fontos és kevésbé fontos adat közül választottam, mikrofilológikus tanulmányok gazdagon dokumentált anyagából. A magyar irodalom- és művelődéstörténet szempontjából is lényeges tények ezek. Segítenek megérteni ugyanis a sajátos magyar helyzetet. A lengyel sajtó már nagy és változatos múltra tekintett vissza, amikor a magyar sajtó elkezdődött, annál nagyobb tisztelet illeti megteremtőit és első művelőit. Mert az elmaradás nemcsak a nyugati országokkal, hanem Lengyelországgal szemben is tetemes volt. Érdeemes felfigyelni arra, hogy Lengyelországban (akárcsak Franciaországban) a jezsuiták jelentős szerepet játszanak a sajtó fejlődésében, Magyarországon a sajtó a rend feloszlatása után kezdődik.

Roman Kaleta az alkalmi politikai költészetet, Zbigniew Golinski a politikai és társadalmi nézeteket terjesztő prózai műfajokkal foglalkozott. A politikai és társadalmi természetű írások szinte általános jellemzője a névtelenség volt, és a közönség kedvenc foglalatossága volt a szerző kitalálása. Álcázásként gyakran külföldi városokat tüntettek fel a művek kiadási helyeül. A névtelenség, álnév, illetve a kiadás helyének álcázása összeurópai jelenség volt. Köpeczi Béla a Rákóczi-szabadságharc visszhangját a XVIII. században és a XIX. század elején elemző tanulmányában hangsúlyozza — egyebek között — a cenzúra hatását a protestáns történetírásra.

Az irodalmi nyelv kérdése talán sohasem volt olyan fontos, mint a felvilágosodás korában. A lengyel helyzetet Zdzislaw Kopczynska és Lucylla Pszczolowska közös tanulmánya, a magyart Szathmári Istváné értékeli.

A *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* két szempontból is fontos, hasznos és jó kötet. Először azért, mert minden egyes tanulmánya önálló kutatásokon alapulva lényeges eredményeket közöl. Másodszer azért, mert a nemzetközi közvéleményt a magyar és a lengyel felvilágosodás szeretőágzó problémáival szembesíti. Minden valószínűség szerint ez a francia nyelvű kiadvány hasznosan segíti majd az európai felvilágosodás kutatóinak munkáját. Olyan könyv került kezükbe, mely a tudományág korszerű szintjén tájékoztat, és további kutatásra ösztönöz.

Nem hallgathatom el e kitűnő kötet talán egyetlen, de annál súlyosabb fogyatékoságát. Hiányzik belőle a tárgy- és névmutató, ami a tájékozódást megnehezíti. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a könyv nem csupán egyszeri olvasmány lesz, hanem kézikönyv is, amit olykor csupán egy-egy ada-

táért ütnek fel. A szerkesztők talán nem is gondoltak arra, hogy ennyire hézagpótló könyvet szerkesztettek, és ezért hagyták el a tárgy- és névmutatót. Pedig ennek hiánya csökkenti a kézikönyv használhatóságát.

Ferenczi László

ANDREA SEIDLER — WOLFRAM SEIDLER: DAS ZEITSCHRIFTWESEN IM DONAURAUM ZWISCHEN 1740 UND 1809

Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungersprachigen Zeitschriften in Wien, Pressburg und Pest-Buda. Wien — Köln — Graz 1988. Böhlau Verlag. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts I. Hg. von Moritz Csáky)

Az a XVIII. századi kutatásokkal foglalkozó osztrák Társaság, amelynek neve alatt az alább ismertetendő bibliográfia megjelent, pár esztendővel ezelőtt látogatást tett a magyar akadémia Irodalomtudományi Intézetében. Ha hivatalos viszonzásra nem került is sor, számos magyar szakember (történészek, az irodalom- és a sajtótörténet kutatói) élénk személyes, nem ritkán baráti kapcsolatot tart e körrel és a benne tömörült osztrák kollégákkal: emiatt nem túlzás talán az a kötet előszavában olvasható kijelentés, amely szerint a hazaiak legalább tanácsokkal tudták segíteni a Társaság kiadványának szerzőit. Ugyanakkor le lehet szögezni a két osztrák kutató ama érdemét, hogy már pusztán tárgyválasztásukkal élénk érdeklődést keltettek magyar pályatársaikban. Az osztrák-magyar kulturális kapcsolatok kutatásának azt a hagyományát folytatták ugyanis ők, amelynek a közös múlt valóban leglényesebb kérdései állnak a középpontjában, s emellett olyan eredményeket értek el, hogy a könyvet nálunk máris sokan forgatják, és biztosan használni fogják majd a térség más országaiban.

Először is azért, mert a kötetben szerencsésen egyesülnek a leíró bibliográfia és a felvilágosodás-kutatás szempontjai. A fáradhatatlan szorgalommal dolgozó szerzők osztrák, magyar, csehszlovák könyvtárak mellett két német gyűjtemény anyagát kutatták át, s az egyes tételek leírásánál körültekintő kritikával jártak el: a korábbi szakirodalomból csak olyan adatokat fogadták el kétségtelennek, amelyeket autop-

sziával erősíthettek meg, közben korábban számon nem tartott periodikumokat fedeztek fel, elkülönítették az igazoltan meglévőket a pusztán említetektől, az egyes tételeket ismertető leírásokat következetesen egyformán szerkesztették, az előszavakból megismerhető szerkesztői szándékokat messzemenően tekintetbe vették (hogy szembesíthessék aztán a tényleges produkttal), és a pusztán leltározáson túl nagy gondot fordítottak a folyóiratok tipizálására. Ebben a tekintetben sokat segített a szerzőknek Wolfgang Martens morális hétilapokról írott kiváló könyve (1971), mely lehetővé tette, hogy eme folyóirattípusnak a mi térségünkben meglehetősen késői meghonosodásának majd felbomlásának jelenségeit bemutassák. Szembenéztek a XVIII. századi folyóiratok gyakran igen rendszeretlen megjelenésének tényével, és szükség esetén gondosan mérlegelték, mi számít még folyóiratnak, és mi az, ami már a legjobb szándékkal sem tekinthető annak. A szigorú rendszerességgel szerkesztett ismertetések lehetővé tették végül, hogy kiemeljék az egyes sajtótörténetileg jelentős személyek, pl. a pozsonyi Karl Gottlieb Windisch munkásságát, méltányolják néhány ambiciózus nyomdász kiadási kedvét, és nyilvánvalóvá tették annak a kérdésnek fontosságát, hogy az egyes alapításoknál mi játszott nagyobb szerepet: az írói és szerkesztői terv-e, vagy a periodikumokat saját üzleti vállalkozásként kezelő és könyvkereskedői tevékenységet is folytató tipográfusé.

E filológiai és sajtótörténeti kérdések tisztázása során felmerültek aztán a kor-